
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XVII (2020), Nr 2
s. 157-169
doi: 10.36121/msawicki.17.2020.2.157

Mariusz Sawicki
(Uniwersytet Opolski)
ORCID 0000-0001-5318-7145

Rosyjskie siły lądowe i flota bałtycka w 1715 i 1719 roku w świetle raportów brytyjskich¹.

Streszczenie: Wielka wojna północna oznaczała zmierzch starych potęg takich, jak Szwecja czy Rzeczypospolita i narodziny nowej - Rosji cara Piotra I. Przeprowadził on w państwie głębokie reformy oraz zmodernizował i unowocześnił siły zbrojne, tworząc bałtycką flotę wojenną. Zmiany te nie uszły uwadze ambasadorów obcych państw, w tym oczywiście Wielkiej Brytanii, którzy raportowali o nich do centrali. Sporządzali także zestawienia sił zbrojnych Rosji, w tym marynarki oraz umieszczali przy takiej okazji trafne spostrzeżenia dotyczące żołdu czy werbunku marynarzy. Kilka z nich będzie przedmiotem analizy, a dane które można z nich odczytać będą mogły świadczyć o rozwoju carskich sił zbrojnych.

Słowa kluczowe: Wielka Brytania, James Jefferyes, Piotr I, Bałtyk, Wielka Wojna Północna, Szwecja, marynarka, okręty wojenne,

Russia's land and naval forces in 1715 and 1719 in the light of British reports.

Annotation: The Great Northern War marked the end of old military powers such as Sweden and the Polish-Lithuanian Commonwealth, and the birth of a new one - Russia of Tsar Peter I. He carried out profound reforms in the country and modernized the armed forces, creating the baltic navy. These changes did not escape the attention of foreign ambassadors, including of course this from Great Britain, who reported about them to the headquarters. They also prepared lists of Russian armed forces including the navy and placed on this occasion accurate insights regarding the pay or recruitment of sailors. Several of them will be the subject of analysis, and the information that can be found in them also testify to the development of the tsarist armed forces.

¹ Artykuł jest wynikiem badań naukowych związanych z realizacją grantu Narodowego Centrum Nauki w Krakowie nr DEC 2017/01/X/HS3/00482 na realizację pojedynczego działania naukowego pt. „Elity społeczno-polityczne Wielkiego Księstwa Litewskiego w świetle raportów dyplomatów francuskich i angielskich w II połowie XVII wieku”.

Keywords: Great Britain, James Jefferyes, Piotr I, Baltic Sea, Great Northern War, Sweden, navy, warships.

Сухопутные войска России и Балтийский флот в 1715 и 1719 гг. свете британских отчетов

Аннотация: Великая Северная война ознаменовала упадок старых держав, таких как Швеция или Речь Посполита, и рождение новой - России царя Петр I. Он провел глубокие реформы в стране и модернизировал вооруженные силы, создав Балтийский флот. Эти изменения не остались незамеченными посланцами зарубежных стран, в том числе, конечно же, Великобритании, которые доложили о них в штаб. Они также подготовили списки вооруженных сил России, в том числе военно-морского флота, и разместили точные сведения о заработной плате или найме моряков. Некоторые из них будут проанализированы, и данные, которые можно будет прочитать из них, смогут свидетельствовать о развитии царских вооруженных сил.

Ключевые слова: Великобритания, Джеймс Джеффрис, Петр I, Балтийское море, Великая Северная война, Швеция, флот, военные корабли,

Trwająca w latach 1700-1721 wielka wojna północna zmieniła na kolejne stulecie sytuację polityczną w Europie Środkowej i Wschodniej. Rosja Piotra I stała się państwem, które uzyskało w tej części kontynentu zdecydowaną przewagę nie tylko dyplomatyczną, ale również militarną. Wyszła ona z pewnej izolacji, zresztą dzięki działalności cara i stała się liczącym partnerem na europejskiej scenie politycznej. Rosja uzyskała już nie tylko status obserwatora, ale stała się głównym graczem politycznym i militarnym oraz państwem liczącym się na arenie międzynarodowej. Lata 1715 i 1719, z których pochodzą analizowane raporty dyplomatów brytyjskich, są w istocie rzeczy końcowym okresem zmagania w basenie Morza Bałtyckiego w dobie wojny północnej i w dużej jej części pasmem sukcesów rosyjskich, które miały już znaczący wymiar międzynarodowy, a nie tylko lokalny.

Oczywiście te wszystkie elementy były dostrzegalne przez dyplomację obcych państw w tym przez ambasadorów i wysłanników brytyjskich, którzy obserwowali z uwagą zmagania wojskowe i działalność polityków carskich, a swoje spostrzeżenia w postaci raportów wysyłali do centrali w Londynie. W czasie kwerendy zbiorów takich dokumentów można natrafić na spisy dotyczące wojsk lądowych i marynarki rosyjskiej na Morzu Bałtyckim sporządzone w języku angielskim i francuskim. Zarówno o wojskach lądowych, jak i flocie wspomniano w depe szach z 1715 roku i 1719 roku, a w ostatnim z wymienionych lat, przy okazji planowanych działań wojennych na Morzu Bałtyckim. Wzmiankowane wykazy staną się podstawą naszych rozważań².

Wszystkie analizowane w niniejszym artykule raporty powstały w czasie sprawowania funkcji rezydenta brytyjskiego w Sankt Petersburgu przez Jamesa Jefferyesa, który po zerwanych stosunkach dyplomatycznych z Piotrem I, pod koniec 1719

² Wszystkie dokumenty znajdują się w The National Archives in Kew (London) (dalej: NA), State Papers Foreign (dalej: SP) Russia 91/8 i 91/9. Raporty ówczesnego rezydenta brytyjskiego w Petersburgu Jamesa Jefferyesa zostały wydane w: *Сборник Императорского Русского Исторического Общества*, t. 61, Петербург 1888. Nie ma tam niestety kompletu jego korespondencji oraz wymienianych w tekście wykazów jednostek lądowych i okrętów rosyjskiej marynarki wojennej na Bałtyku.

roku przybył na kilka lat do Gdańska. Wcześniej, w latach 1711-1715, pełnił on rolę ambasadora brytyjskiego w Sztokholmie, zatem możemy sądzić, że posiadał on obszerną wiedzę o obu rywalizujących ze sobą państwach. Na pewno biegle posługiwał się, poza językiem angielskim (był Szkotem) także francuskim, a być może znał również niemiecki, choć tego nie jesteśmy w stanie potwierdzić. W 1721 roku został oficjalnie mianowany rezydentem w Gdańsku i funkcję tę sprawował do 1725 roku. Jego misja związana była z kwestiami handlowymi, a Londyn powierzając mu to stanowisko doszedł do wniosku, że Jefferyes nadaje się do rozwiązania zaistniałych tam problemów dotyczących wymiany towarowej. Kwestią sporną stał się bowiem traktat handlowy między Anglią i Gdańskiem podpisany w 1706 roku, na który narzekali kupcy brytyjscy. W związku z tym w 1709 roku przystąpiono do renegotjacji porozumienia, w którym miano zaznaczyć uprzywilejowaną pozycję handlowców brytyjskich mieszkających w Gdańsku. Chcieli oni uzyskać bowiem prawo do nabywania nieruchomości (powoływali się oni w tym przypadku na to, że płacą podatki jak inni obywatele miasta), ułatwienia sądownicze w procesach z dłużnikami oraz uprawnienia do samodzielnego wysyłania Wisłą towarów do Elbląga i Królewca. Zadaniem Jefferyesa było zatem podjęcie rokowań z władzami Gdańska, a rozmowy przeciągały się aż do 1721 roku³.

Niniejszy artykuł nie wyczerpuje oczywiście tematu, a jest jedynie jego zarysem i stanowić ma w zamyśle autora głos w dyskusji dotyczącej z jednej strony kwestii zmagania wojennych w końcowej fazie Wielkiej Wojny Północnej, postrzegania ich przez rezydentów obcych dworów w Sankt Petersburgu oraz wielkości rosyjskich sił lądowych i morskich, ze szczególnym uwzględnieniem floty bałtyckiej w 1715 i 1719 roku.

I. Rosyjskie wojska lądowe i flota bałtycka w 1715 roku

W 1714 roku przebywający po klęsce połtawskiej na terenie Turcji Karol XII postanowił wrócić do ojczyzny i tam zorganizować kolejną armię, która w jego mniemaniu mogłaby zmienić losy przegrywanej już wojny. W lutym 1715 roku w Europie powstał sojusz skierowany przeciw Szwecji, w którego skład weszła Dania, Saksonia, Rzeczypospolita, Jerzy I jako elektor Hanoweru (nie wypowiedział wojny Karolowi XII jako król angielski), a w maju tego samego roku do traktatu przystąpił władca Prus, Fryderyk Wilhelm I, który zamierzał w ten sposób uzyskać Szczecin wraz z ujściem Odry. Negocjacje w sprawie ostatecznego porozumienia nie przebiegały jednak tak sprawnie jak zakładano. Jerzy I jako monarcha Wielkiej Brytanii nie zamierzał angażować swojej floty w wojnę na Bałtyku, a Duńczycy obawiali się Prus i domagali się od Rosji subsydiów pokrywających koszty kolejnych kampanii. Natomiast Fryderyk Wilhelm I nie ukrywał obaw w związku z sojuszem francusko-szwedzkim i ewentualnymi działaniami zbrojnymi Ludwika XIV, a także możliwym zniszczeniem Pomorza przez interweniujący korpus rosyjski. Carowi Piotrowi I zależało na zbudowaniu dużej koalicji państw morskich i wspólne rozgromienie sił szwedzkich na Bałtyku. 1

³ J. A. Gierowski, *Z dziejów stosunku Anglii do Gdańska w początkach XVIII wieku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka”, z. 2, 1975, s. 338. Anthony Cross, uważa, że James Jefferyes wyjechał z Rosji 15 grudnia 1719 roku (tenże, *In the Lands of the Romanovs. An Annotated Bibliography of First-hand English-language Accounts of the Russian Empire (1613-1917)*, Cambridge 2014, s. 78).

września 1715 roku zmarł Ludwik XIV, sojusznik Karola XII, który zdawał sobie sprawę z konieczności zawarcia pokoju, ale nie za wszelką cenę. Ewentualne rozmowy i postanowienia musiały być możliwe do przyjęcia dla strony szwedzkiej⁴.

W maju 1715 roku doszło do ostatecznego uzgodnienia współpracy wojskowej i postanowiono pod osłoną floty angielskiej wysadzić desant w Skanii i przeprowadzić podobną operację na wschodnie wybrzeża Szwecji. Głównodowodzącym miał zostać osobiście Piotr I. Do planowanych działań doszło na terenie Stralsundu, który ostatecznie w grudniu opuścił Karol XII ewakuując się jedynym znajdującym się w rękach szwedzkich kanałem wodnym, a następnie czekającą na niego barką wypłynął na otwarte morze. Do desantu na terytorium szwedzkie w 1715 roku ostatecznie nie doszło, po części przez obawy Anglików o rosnące wpływy rosyjskie w Meklemburgii i całą operację desantową przelożono na kolejny rok⁵.

W kontekście powyższego syntetycznego rysu historycznego, interesująco pod kątem badań nad siłami zbrojnymi Rosji w 1715 roku przedstawiają się zapiski dyplomatów brytyjskich w Petersburgu, którzy przekazali do centrali interesujące spostrzeżenia dotyczące wielkości wojsk lądowych oraz marynarki wojennej na Bałtyku, którymi mógł dysponować car Piotr I. W rzeczywistości są to dwa dokumenty; jeden anglojęzyczny „An abstract of the Czars sea and lands forces ann[o] 1715”, a drugi francuskojęzyczny - „Etat abregé des forces du Czar tant de mer que de terra en 1715”, różniące się drobnymi szczegółami, które wykazane zostaną podczas analizy wymienionego materiału rękopiśmiennego. Autorem anglojęzycznego wykazu jest prawdopodobnie Georg MacKenzie, jego odbiorcą Charles Townshend. Spis natomiast datowany jest na 25 czerwca 1715 roku. Można także założyć, że ten drugi, francuskojęzyczny sporządzony został przez tą samą osobę, co sugeruje charakter pisma wcześniejszego raportu, a jego datacja powinna być zbliżona do pierwszej wersji dokumentu.

Poniżej w formie tabelarycznej przedstawiony został wykazany przez Brytyjczyków stan rosyjskich sił lądowych (tabeli 1) oraz morskich na Bałtyku (tabela 2) w 1715 roku.

Tabela 1. Rosyjskie siły morskie i lądowe w 1715 roku.

Rodzaj wojsk, dowódca, miejsce stacjonowania	Liczba żołnierzy
En Finlande sous le commandement du Prince Galizin 6 regiments de dragons, 14 regiments d'infanterie à 1000 hommes chacun ⁶	20 000
La brigade du prince Repnins près de Riga ⁷	10 000
Les trois regiments des gardes à pied du Czar qui sont présentement à Petersburg et à Novogrod	13 000

⁴ *History of the political system of Europe, and its colonies, from the discovery of America to the independence of the american continent*, vol. 1, from the Geman of A. H. L. Herren, Northampton 1826, s. 302; Z. Anusik, *Karol XII*, Wrocław 2006, s. 334, 343; W. A. Serczyk, *Piotr I Wielki*, Wrocław 1977, s. 174-175, 182.

⁵ Z. Anusik, *Karol XII...*, s. 340-341; W. A. Serczyk, *Piotr I...*, s. 182.

⁶ Chodzi o księcia Michała Michajłowicza Golicyna

⁷ Chodzi o księcia Mikitę Repnina

Les corps de troupes de Czermetoff dans l'Ukraine composé de 30 regiments ⁸	30 000
La brigade du général Baner près de Smolensko ⁹	10 000
La brigade du général Rennes ¹⁰	8 000
General Aprascin's division in and about Casan ¹¹	8 000
Les garnisons de Moscou et des environs	4 000
La garnison qui est à Archangel et aux environs	2 000
Les garnisons de Kyow et les troupes qui sont le long du Boriszhen ¹²	6 000
Le nombre entier de milices et des troupes regleis qu'à présentement le Czar est de	111 000 ¹³
Les autres troupes de Calmuhes et autres Tartares du Czar lesquelles ne sont pas réglées ni formées en regimens montent à ¹⁴	60 000
Les Cosaques suyers (?) du Czar peuvent mettre en campagne des milices ¹⁵	60 000

Źródło: Etat abregé des forces du Czar tant de mer que de terra en 1715, NA, SP Russia 91/8, k. 227-229; An abstract of the Czars sea and lands forces ann[o] 1715 NA, SP Russia 91/8, k. 223-224.

Autor tego zestawienia oddziałów wojskowych i ich liczby zauważył również, że nie są to wszystkie regimenty, którymi może dysponować Piotr I, ponieważ ma jeszcze dużą liczbę żołnierzy nie będących w składzie regularnych jednostek, a których można szybko przeznaczyć do konkretnych działań wojennych. Zapewne chodzi tu o oddziały milicji i inne wspomagające regularną armię, w tym Tatarów i Kozaków. Rezydent brytyjski oceniał, że car w każdej chwili może posłużyć się takimi jednostkami, które mogą bez problemu liczyć 100 tysięcy lub nawet więcej żołnierzy. Każdy Tatar otrzymywał żołd w wysokości 1 starego rubla lub 100 kopiejek. Dyplomata zauważył, że współczesne 2 ruble warte są jednego starego lub dukata, natomiast żołnierzom wypłaca się równowartość 120 kopiejek, zapewne licząc to za dwa nowe ruble. Oczywiście należność dostają za każdą kampanię wojenną. Kozacy natomiast muszą sami zapewnić sobie wyżywienie w trakcie działań militarnych i utrzymać się w czasie wojny. Car pozwalał im także samodzielnie sporządzać alkohol, za co nie ponosili żadnych ciężarów podatkowych¹⁶.

⁸ Być może chodzi tu o Czernihów.

⁹ Chodzi o generała Christiana (Rudolfa) Feliksa Bauer

¹⁰ Chodzi o generała Carla Ewalda von Rönne

¹¹ Tych jednostek brak w spisie francuskojęzycznym, stąd w tym miejscu język angielski, bowiem w spisie w tym języku już te jednostki się pojawiły. W przypadku dowódcy chodzi o Piotra Matwiejewicza Apraksina.

¹² Tu chodzi o Dniepr.

¹³ Poniżej spisu zaznaczono, że w skład tej liczby wchodzi tylko 10 regimentów regularnego wojska każdy po 55 do 60 ludzi, a reszta to milicja i oddziały pomocnicze.

¹⁴ Calmuks to tereny w Azji, znajdujące się obecnie w Uzbekistanie i Turkmenistanie.

¹⁵ Powinno być raczej: Les Cosaques au service du Czar [...].

¹⁶ An abstract of the Czars sea and lands forces ann[o] 1715, NA, SP Russia 91/8, k. 223-224; Etat abregé des forces du Czar tant de mer que de terra en 1715, NA SP Russia 91/8, k. 226-227.

Kolejne zestawienie dotyczy rosyjskich okrętów wojennych na Bałtyku¹⁷. Na samym początku tego raportu dyplomata zaznaczył, że w Kronsztadzie jest 40 statków wojennych, które posiadają od 40 do 70 dział, choć nie zaznaczył jakie to jednostki i jaką dokładnie dysponują siłą artyleryjską. Podobnie postąpił wzmiankując o flocie w Rewalu (Tallinie), gdzie zacumowanych było 9 statków, posiadających liczbą armat szacowaną od 40 do 70¹⁸.

Wysłannik Londynu zaznaczył także, że car posiadał jeszcze cztery duże jednostki w porcie w Archangielsku, ale nie są one gotowe do operacji militarnych z powodu braku armat, które wykonano dla nich w miejscowościach Ołonec nieopodal jeziora Ładoga oraz mieście Onega. Nie można ich było jednak przetransportować drogą lądową do portu ze względu na bardzo zły stan tamtejszych szlaków komunikacyjnych. Uznano zatem, że okręty te będą stały w Archangielsku aż do najbliższej zimy i wtedy będzie można zaopatrzyć je w brakujące działa. W raporcie przesłanym do Londynu sugerowano również, że Rosjanie mogą je kupić lub nawet zabrać siłą ze statków brytyjskich lub duńskich, które zawinęły do portu w Archangielsku¹⁹. Kolejne jednostki, które wymieniano w raporcie znajdują się w poniższym zestawieniu tabelarycznym.

Tabela 2. Liczba głównych statków carskich na Morzu Bałtyckim w 1715 roku.

Rodzaj okrętu wojennego/jednostki wojennej	Ilość
Fregates a Cronsloot	2
Brulors	2
Vaisseaux a bombes	1
Un grande vaisseaux plato u Praine	1
Galères et demi galères nommés Scampavees qui ont hiberné à Abo ²⁰	80
Galères et demi galères banés l'hyver dernier à Petersburg	49
Nombre galères et demi galères	129 ²¹

Źródło: An abstract of the Czars naval strenght, NA, SP Russia 91/8, k. 224; Le nombre des principaux vaisseaux du Czar, NA, SP Russia 91/8, k. 228v-229.

Autor raportu zauważył również, że załogi galer składają się głównie z oddziałów lądowych, natomiast marynarze stanowią na nich znikomą liczbę 20 do 25 ludzi. Dyplomata brytyjski zaznaczył również w swoim raporcie, że car nigdy nie widział okrętu liniowego w trakcie bitwy morskiej, a wielu oficerów floty Piotra I było Brytyj-

¹⁷ An abstract of the Czars sea and lands forces ann[o] 1715, NA, SP Russia 91/8, k. 223-224; Etat abregé des forces navales du Czar, bez miejsca i daty, ale 1715, NA SP Russia 91/8, k. 228-229.

¹⁸ Tamże, k. 223-224; tamże, k. 228.

¹⁹ W wersji francuskojęzycznej podano, że armaty Rosjanie mogli zabrać z brytyjskich i holenderskich statków. (Etat abregé des forces navales du Czar, bez miejsca i daty, ale 1715, NA, SP Russia 91/8, k. 228); An abstract of the Czars naval strenght, 1715, NA, SP Russia 91/8, k. 224.

²⁰ W wersji anglojęzycznej nazwy podane są w ten sam sposób. Åbo to miasto w południowo-zachodniej Finlandii okupowane przez Rosjan w latach 1713-1721.

²¹ W francuskojęzycznej wersji karta dokumentu urwana, ale w anglojęzycznej widać, że jest to liczba 129.

czykami. Uznał to za niezwykle korzystne dla polityki Londynu, ponieważ monarcha nie może się bez nich obejść przynajmniej do czasu zawarcia pokoju. Podobnie sytuacja wyglądała z marynarzami brytyjskimi, którzy zaokrętowani zostali na rosyjskich statkach wojennych bezpośrednio z okrętów przybywających do Archangielska. Kandydatów werbowali także wysłannicy Piotra I w Londynie, którzy na miejscu przekonywali lub wręcz kupowali marynarzy do służby dla cara. Tych, którzy wyrażą na to zgodę przewozi się do Revala (Tallina). W ten sposób kupiono pozbawionych pracy i, jak to nazwał Jefferyes, żywności i opieki, ludzi z dwóch statków w Londynie, a sprzedali ich niejaki Robinson i Garsted²².

II. Spisy rosyjskich okrętów wojennych na Bałtyku w 1719 roku

Kolejnym dokumentem poddanym analizie jest „Liste des vaisseaux de guerre equippees dans le port de Cronslot pour la campagne de l'année 1719”²³. Rękopis nie ma dokładnej daty dziennej i miesięcznej, a jedynie roczną. Raport poprzedzający wymieniony manuskrypt został natomiast sporządzony 17 kwietnia, a następny po wykazie floty był z 24 kwietnia. Można zatem założyć, biorąc pod uwagę pragmatyzm i względną systematyczność dyplomatów brytyjskich w tym okresie, że interesujący nas spis powstał pomiędzy 17 a 24 kwietnia 1719 roku. W tym samym zbiorze rękopisów jest kolejny wykaz okrętów przygotowywanych na kampanię wojenną w 1719 roku. Nosi on tytuł „List of this Czarish maj[es]tis ships of war, equipped for the present campaign of Cronslot” i jest kopią wyżej omówionego, choć oba źródła posiadają nieco odmienne tytuły, z których ten francuskojęzyczny jest znacznie bardziej rozbudowany od swojego anglojęzycznego odpowiednika. Pewne niewielkie różnice można dostrzec w części opisowej. Wersja anglojęzyczna posiada jednak autora, którym był ambasador brytyjski James Jefferyes i datowana jest na 5 czerwca 1719 roku²⁴. Każdy z tych dokumentów podzielony jest na dwie części. Pierwsza stanowi spis okrętów w porcie Kronsztad, a druga jednostek przeznaczonych do działań wojennych w okolicach Revala (Tallina).

Nieodwołny przy analizie liczby jednostek oraz ich uzbrojenia jest kontekst historyczny przygotowań do kampanii 1719 roku. Bez niego bowiem omawiane wykazy byłyby źródłem nieco zawieszonym w próżni, co uzasadnia omówienie w sposób syntetyczny oczywiście tych wydarzeń, które bezpośrednio poprzedzały powstanie analizowanych rękopisów.

W 1717 roku doszło do zawieszenia rosyjskich działań wojennych przeciw Szwecji. W maju przystąpiono do rokowań, w których wysłannikom Piotra I zależało oczywiście na zatrzymaniu zdobyczy nad Morzem Bałtyckim, na co z kolei nie chciano się zgodzić w Sztokholmie. Wobec przedłużających się rozmów i zdecydowanego utrudniania ich przez stronę szwedzką, admirał Fiodor Matwiejewicz Apraksin przygotował w 1718 roku plan kampanii wojennej. Przewidywał on przeprowadzenie operacji morskich mających na celu zniszczenie floty Karola XII oraz przeprowadzenia akcji desan-

²² An abstract of the Czars naval strenght, NA, SP Russia 91/8, k. 224; Etat abregé des forces navales du Czar, bez miejsca i daty, ale 1715, NA, SP Russia 91/8, k. 229-229v.

²³ Liste des vaisscause de guerre equippees dans le port de Cronslot pour la campagne de l'année 1719, NA, SP Russia 91/9, k. 147. Brak jest w spisie daty dziennej i miesięcznej, ale raport ją poprzedzające pochodzi z 17 kwietnia, a

²⁴ List of this Czarish maj[es]tis ships of war, equipped for the present campaign of Cronslot, 5 VI 1719, NA, SP Russia 91/9, k. 189.

towych w Szwecji właściwej. Miało to na celu zniszczenie kraju, co w konsekwencji, według rosyjskiego stratega, zmusiłoby tamtejszego monarchę do pokoju²⁵. Tymczasem król szwedzki raczej daleki był od rozpoczęcia negocjacji na temat zakończenia konfliktu i rozpoczął działania wojenne przeciw Danii. Niespodziewanie w czasie oblężenia Fredrikshall 30 listopada (11 grudnia) 1719 roku został on w niewyjaśnionych okolicznościach śmiertelnie postrzelony w głowę²⁶. Następczyni zmarłego monarchy, królowa Ulryka Eleonora gotowa była odstąpić Piotrowi I jedynie Ingrie i ziemię iżorską, co w żadnym wypadku nie mogło usatysfakcjonować cara. W związku z tym podjął on decyzję o rozpoczęciu akcji zbrojnej przeciw Szwecji. Eskadra rosyjska rozbiła w maju 1719 roku szwedzkie okręty pod Revałem (Tallinem) (tabela z wykazem okrętów poniżej), a latem 1719 roku Rosjanie dokonali desantu niedaleko Sztokholmu. Zakończył się on zwycięstwem oddziałów szwedzkich, które zmusiły wojska Piotra I do wycofania. Przygotowań do opisanej akcji zbrojnej nie udało się utrzymać w tajemnicy, skoro francuscy dyplomaci w Gdańsku donosili o niej do Wersalu już 27 maja 1719. Także na morzu flota szwedzka mimo poważnych strat była jeszcze zdolna do zaczepnych działań operacyjnych. Zatem priorytetem rosyjskiej floty bałtyckiej pozostało w takich okolicznościach pokonanie przeciwnika na morzu, co ostatecznie udało się osiągnąć dopiero w 1720 roku²⁷.

Przygotowania do wspomnianych powyżej działań wojennych w 1719 roku czynionych z osobistego rozkazu Piotra I nie uszły uwadze rezydenta brytyjskiego, który sporządził dwa wykazy (pierwszy prawdopodobnie, drugi na pewno), każdy składający się z dwóch części, rosyjskich okrętów wojennych przygotowanych do podjęcia działań zaczepnych. Spisy znajdują się poniżej w formie tabelarycznej.

Tabela 3. Wykaz okrętów wojennych stacjonujących w Kronsztadzie i przygotowanych do działań wojennych w 1719 roku.

Nazwa okrętu	Liczba dział
Le Londres ²⁸	50
Hangut	90
Reval	66
St. Catharine	64
Le Neptun	66
Ingermanland	66
St. Alexandre	66
Moscow	66
Schlusselfburg	56

²⁵ P. Krokosz, *Bałtycka polityka Rosji Piotra I*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 6, red. K. Łopatecki i W. Walczak, Białystok 2013, s. 297-298.

²⁶ Z. Anusik, *Karol XII...*, s. 360-362; F. G. Bengtsson, *The life of Charles XII. King of Sweden*, London 1812, s. 139-140.

²⁷ P. Krokosz, *Bałtycka polityka...*, s. 298-299; *Raporty rezydentów francuskich w Gdańsku w XVIII wieku (1715-1719)*, t.1, wyd. E. Cieślak i J. Rumiński, Gdańsk 1964, s. 164-166.

²⁸ London

Marlborongh[t]	60
La Bretagne	50
L`Hirondelle	48
Pra[h]me	44
Pra[h]me	18

Źródło: Liste des vaisseaux de guerre equippes dans le port de Cronslot pour la campagne de l'année 1719, NA, SP Russia 91/9, k. 147-148; List of this Czarish maj[es]tis ships of war, equipped for the present campain of Cronslot, bez miejsca 5 VI 1719, NA, SP Russia 91/9, k. 189-190.

Tabela 4. Wykaz okrętów wojennych przygotowanych do kampanii rewalskiej (talińskiej) w 1719 roku.

Nazwa okrętu	Liczba dział
Le Portsmouth	56
Devonshire	56
Perle	50
Esperance	46
Jegodielle ²⁹	50
Salaticlle	50
Warachiel ³⁰	50
Uriel	50
Randolf	50
Straffort	36
Lansdown	36
Samson	36
Elias	32
Diana un Brigantum ³¹	18
Encore un ³²	14

Źródło: Liste des vaisseaux de guerre equippes á Reval pour cette campagne, NA, SP Russia 91/9, k. 147v; List od the czars ships of war equipped at Reval, NA, SP Russia 91/9, k. 189v.

²⁹ Tu chodzi o okręt Jagudiil (Ягудиил) - Страницы Русской военно-морской летописи. (Боевые подвиги русских моряков) 1696-1856 гг., s. 58-60, [w:] <http://невельской.рф/o-filiale/voenno-nauchnoe-obshchestvo/doc/stranicy-voenno-morskoy-let.pdf> [dostęp: 07.02.2020]

³⁰ Prawdopodobnie chodzi o nazwę Barachiel, którą notujący być może zapisał z błędem. Barachiel w tradycji judaistycznej był archaniołem zwanym „błyskawicą bożą” i czwartym wodzem Serafinów.

³¹ W wersji anglojęzycznej okręt ten zapisany jest jako „Diana Brigantine”.

³² W tym przypadku nie znano zapewne nazwy jednostki i autor zestawienia zanotował – „encore un” – jeszcze jeden. W wersji anglojęzycznej określono już jaka to jednostka i zanotowano w tym miejscu „another Brig[antine]”.

Powyżej w formie tabelarycznej przedstawiono carskie okręty wojenne przygotowywane do kampanii 1719 roku. Jak wspomniane zostało to wcześniej w zestawieniu tym poza drobnymi różnicami w nazwie statków, które wynikać mogły z niewielkiego zniekształcenia słyszanych nazw przez notującego, to oba zestawy, jeśli chodzi o nazwy okrętów i liczbę armat, nie różnią się w zasadzie niczym. Natomiast pod pierwszą, francuskojęzyczną podano jeszcze informacje, że we flocie nieobecny jest admirał Fiodor Matwiejewicz Apraksin, a wszystkimi statkami dowodzi osobiście car Piotr I, a jednostki te mają wywieszane niebieskie flagi. Natomiast te, które podlegają admirałowi Thomasowi Gordonowi mają flagi czerwone³³. Nieco inne informacje przekazuje stopka angielskiego wykazu. Z niej dowiedzieć się można, że admirał Apraksin w czasie tej operacji dowodził siłami lądowymi, czyli zapewne wojskami desantowymi. Car natomiast pozostawił sobie, zgodnie z informacją przekazaną do Londynu, rangę wiceadmirała i podobnie, jak wykazano to w pierwszej relacji, zarezerwował sobie barwy niebieskie. Thomas Gordon tytułowany był admirałem i posługiwał się kolorem czerwony³⁴.

Piotr I osobiście nadzorował przygotowania w Karlstadsie, gdzie, zgodnie z raportem rezydenta brytyjskiego wysłanego do sekretarza stanu Departamentu Północnego George Tilsona, przybył ponownie 26 maja. Zresztą port ten dawał schronienie w zasadzie całej flocie bałtyckiej, którą dysponował car. Wcześniej monarcha dokonał objazdu swoich jednostek wydając osobiście odpowiednie rozkazy dotyczące zbliżającej się kampanii. Natomiast w porcie car miał oglądać salwy ćwiczebne jednego z okrętów, którego niestety nazwy nie wymieniono, wyposażonego w 60 armat. James Jafferyes zanotował pod datą 5 czerwca 1719 roku, że cała zgromadzona flota czekała tylko w porcie na przychylne wiatry³⁵.

Oczywiście wszystkie wymienione w tabelach okręty wojenne rosyjskiej floty bałtyckiej, którą stworzono z rozkazu cara Piotra I, wypełniły powierzone im w 1719 roku zadania. Pod koniec maja tego samego roku flota rosyjska na Bałtyku, biorąc pod uwagę nowe i naprawione jednostki bojowe, liczyła 23 liniowe karawele, 6 fregat oraz 6 „шняв” (snauw, snow) czyli dwumasztowych, uzupełnionych masztem próbnym zwanym też śnieżnym, małych okrętów bojowych. Służbę na statkach pełniło 10 711 ludzi, a liczbę armat ocenia się na 1672. Już pod koniec wielkiej wojny północnej dominowała ona na Bałtyku i była zdolna do przeprowadzania skutecznych desantów na wybrzeża Szwecji, które rzeczywiście miały miejsce w latach 1719-1721. Nie zaniedbano przy okazji budowy wielkiej liczby okrętów rzecznych, barek i żaglowców, które sprawnie dostarczały z odległych obszarów Rosji niezbędne materiały do utrzymania i budowy tak licznej floty³⁶. O sile i wielkości carskiej floty wypowiedali się już 16 kwietnia 1718 roku rezydenci francuscy w Gdańsku, którzy twierdzili sta-

³³ Liste des vaisseaux de guerre equipés dans le port de Cronslot pour la campagne de l'année 1719, NA, SP Russia 91/9, k. 147. Thomas Gordon wstąpił na służbę Piotra I 1 czerwca 1717 roku.

³⁴ List of this Czarish majjes]tis ships of war, equipped for the present campain of Cronslot, 5 VI 1719, NA, SP Russia 91/9, k. 189.

³⁵ J. Jafferyes do G. Tilsona, Petersburg 5 VI 1719, NA, SP Russia 91/9, k. 192v; W. A. Serczyk, *Piotr I...*, s. 192.

³⁶ И. И. Ростунов, *История Северной Войны 1700-1721 гг.*, Москва 1987, s. 153-154; И. А. Быховский, *Петровские корабли. Судостроение*, Ленинград 1982, s. 11 podaje, że flota bałtycka dysponowała 300 okrętami różnego typu.

nowczo, że jeśli car miałby czas, to byłby w stanie wystawić i wyposażyć flotę, która na Morzu Bałtyckim nie miałyby sobie równych³⁷.

Niektóre okręty wymienione w tabeli 2 (Portsmouth, Devonshire, Jagudiil i Uriel) wzięły udział 25 maja 1719 roku w rozgromieniu okrętów szwedzkich w pobliżu wyspy Ösel (Sarema), niedaleko Revala (Tallina)³⁸.

Bitwa ta była pierwszą potyczką floty bałtyckiej na pełnym morzu, gdzie o zwycięstwie zdecydowała siła ognia oraz wyszkolenie i zdyscyplinowanie oficerów i marynarzy. W trakcie działań poważnie uszkodzona została jednostka Portsmouth dowodzona przez kapitana Nauma Jakimowicza Seniawina (Сенявин (Синявин) Наум Акимович), która straciła część takielunku i uszkodzono jej maszty. Nie utraciła ona zdolności bojowych i nadal, choć wolniej, ścigała flagowy okręt szwedzki, który ostatecznie zdobyto. Zgodnie z relacjami brytyjskimi bitwa morska trwała od 4 do 5 godzin, a zwycięstwo car przyjął z wielką satysfakcją. Ostatecznie przejęto trzy okręty szwedzkie – karawelę z 44 armatami, kolejną z 32 oraz brygantynę z 18 działami. Wszystkie odprowadzono do Revala (Tallina), a do niewoli rosyjskiej dostało się 387 oficerów, żołnierzy i marynarzy³⁹.

Zgodnie z relacją o tym wydarzeniu przesłaną przez kapitana Seniawina, którą chyba można uznać za najbardziej wiarygodną, Szwedzi rzeczywiście stracili trzy okręty, które zostały przejęte przez Rosjan. Łupem carskiej marynarki został karawela flagowa Wachtmeister z 52 działami (12, 6 i 3 funtowe), Karlskronwapen z 34 armatami (6, 3 i 1 funtowe) oraz brygantyna Bergardus z 12 armatami 4 i 3 funtowymi. Liczba jeńców w relacji dowódcy Portsmouth jest zgodna z powyższą, choć w tym przypadku dokładnie podał on, że do niewoli dostał się kapitan komandor Wrangel wraz z dziesięcioma oficerami niższymi rangą. Natomiast żołnierzy i marynarzy było w sumie 335⁴⁰.

Starcie to było na tyle ważnym wydarzeniem w dziejach rosyjskiej floty bałtyckiej, że upamiętniono to wybiciem okolicznościowego złotego medalu, który zdobył napis „Прилежание и верность превосходит сильно”, a Piotr I na wieść o zwycięstwie miał rzekomo powiedzieć: „добрым почином Российского флота” i własnoręcznie napisał list gratulacyjny. Dodatkowo na rozkaz cara oddano salut we wszystkich twierdzach nadmorskich⁴¹.

³⁷ *Raporty rezydentów francuskich...*, s. 112.

³⁸ *Сенявин (Синявин) Наум Акимович* http://www.hrono.ru/biograf/bio_s/senyavin_naum.html [dostęp: 07.02.2020]. W niektórych opracowaniach podaje się, że datą starcia był 24 maja 1719 rok (*Страницы Русской военно-морской летописи. (Боевые подвиги русских моряков) 1696-1856 гг.*, s. 58-60, <http://невельской.рф/o-filiale/voenno-nauchnoe-obshchestvo/doc/stranici-voenno-morskoy-let.pdf> [dostęp: 07.02.2020]).

³⁹ J. Jefferyes do J. Craggsa, Petersburg 5 VI 1719, [w:] *Сборник Императорского Русского Исторического Общества*, t. 61, Петербург 1888, s. 545-546; *Страницы Русской военно-морской летописи. (Боевые подвиги русских моряков) 1696-1856 гг.*, s. 58-60, [w:] <http://невельской.рф/o-filiale/voenno-nauchnoe-obshchestvo/doc/stranici-voenno-morskoy-let.pdf> [dostęp: 07.02.2020]

⁴⁰ *Гистория Свейской Войны (Поденная записка Петра Великого)*, выпуск 1, Составитель Т. С. Майкова, Москва 2004, s. 481-482; E. Kosiarsz, *Wojny na Bałtyku X-XIX w.*, Gdańsk 1978, s. 274-275. Tu można odnaleźć informacje, że bitwa morska rozpoczęła się już w nocy z 23 na 24 maja. Wtedy dostrzeżono okręty szwedzkie, na których źle odczytano oflagowanie i początkowo nie podejmowano kroków wojennych.

⁴¹ J. Jefferyes do J. Craggsa, Petersburg 5 VI 1719, [w:] *Сборник Императорского Русского Исторического Общества*, t. 61, Петербург 1888, s. 545-546; *Страницы Русской военно-морской летописи. (Боевые*

Powyższe wykazy rosyjskich sił lądowych i floty bałtyckiej w 1715 i 1719 roku ilustrują z pewnością możliwości mobilizacyjne państwa cara Piotra I. Oczywiście należy zdawać sobie sprawę, że są one zapewne niepełne i ograniczone do tych, do których udało się dotrzeć brytyjskim politykom, choć pokazują bez wątpienia skalę rosyjskich przygotowań do kampanii wojennych w obu analizowanych latach. Na uwagę zasługują wykazy okrętów wojennych floty bałtyckiej z wymienionymi nazwami oraz ilością dział, którymi dysponowały poszczególne jednostki. Wykazy wojsk lądowych wkomponowują się w plany operacyjne lat 1715 i 1719 roku, ale z drugiej strony ilustrowały one rozmiar możliwych zaciągów i wielkość sił, którymi w każdej chwili mógł dysponować car. Ważę analizowanych dokumentów podnosi fakt, że są to pierwsze lata funkcjonowania bałtyckiej marynarki wojennej Rosji, którą w zasadzie od podstaw stworzył Piotr I. Ukazują one również braki w personelu niezbędnym do funkcjonowania statków wojennych, który na początku rekrutowano wśród marynarzy innych okrętów przyplływających do Archangielska. Zaciągano ich także poza granicami Rosji, aby następnie przewieźć ich do jednego z portów Imperium. Oba rękopisy wraz z ich opisową częścią dają świadectwo trudnych początków rosyjskiej floty bałtyckiej, która mimo problemów z wykwalifikowaną kadrą dowódczą i marynarzami odnosiła zwycięstwa z zaprawionymi w walkach morskich okrętami szwedzkimi. Wszystkie poddane analizie materiały rękopiśmienne są istotnym głosem w dyskusji dotyczącej wysiłku militarnego Rosji w końcowej fazie wielkiej wojny północnej.

REFERENCES

Sources:

- The National Archives in Kew (London), State Papers Foreign, Russia 91/8, 91/9.
Сборник Императорского Русского Исторического Общества, t. 61, Перебъыр 1888.
Gistoriya Sveyskoy Voyny (Podennaya zapiska Petra Velikogo), выпуск 1, Sostavitel' T. S. Maykova, Moskva 2004.
Raporty rezydentów francuskich w Gdańsku w XVIII wieku (1715-1719), t.1, wyd. E. Cieślak i J. Rumiński, Gdańsk 1964.

Studies:

- Anusik Z., *Karol XII*, Wrocław 2006.
Bengtsson F. G., *The life of Charles XII. King of Sweden*, London 1812.
Bykhovsky I. A., *Petrovskie korabely. Sudostroenie*, Leningrad 1982.
Cross A., *In the Lands of the Romanovs. An Annotated Bibliography of First-hand English-language Accounts of the Russian Empire (1613-1917)*, Cambridge 2014
Gierowski J. A., *Z dziejów stosunku Anglii do Gdańska w początkach XVIII wieku*, Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka”, z. 2, 1975.
History of the political system of Europe, and its colonies, from the discovery of America to the independence of the american continent, vol. 1, from the Geman of A. H. L. Herren, Northampton 1826.
Kosiarz E., *Wojny na Bałtyku X-XIX w.*, Gdańsk 1978.
Krokosz P., *Bałtycka polityka Rosji Piotra I*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem*

подвиги русских моряков) 1696-1856 гг., s. 58-60, [w:] <http://невельской.рф/o-filiale/voenno-nauchnoe-obshchestvo/doc/stranici-voenno-morskoy-let.pdf> [dostęp: 07.02.2020] - tutaj też są cytaty umieszczone w tekście; E. Kosiarz, *Wojny na Bałtyku...*, Gdańsk 1978, s. 275.

dawnej Rzeczypospolitej, t. 6, red. K. Łopatecki i W. Walczak, Białystok 2013.

Rostunov I. I., *Istoriya Severnoy Voyny 1700-1721 gg.*, Moskva 1987.

Serczyk W. A., *Piotr I Wielki*, Wrocław 1977.

Websites:

<http://www.thepeerage.com/p24620.htm#c246199.2> [dostęp: 07.02.2020].

Страницы Русской военно-морской летописи. (Боевые подвиги русских моряков) 1696-1856 гг., <http://невельской.рф/o-filiale/voenno-nauchnoe-obshchestvo/doc/stranici-voenno-morskoy-let.pdf> [dostęp: 07.02.2020]

Сенявин (Синявин) Наум Акимович http://www.hrono.ru/biograf/bio_s/senyavin_naum.html

